

שאלות ותשובות קצרות

1. תנאי בתרומות ומעשרות (הרב יהודה הלוי עמיחי)

שאלה | האם ניתן לעשות תנאי בתרומות ומעשרות, שכל הפירות שיתחילו להרקיב יהיו מעשר (מעכשיו)?

תשובה | בתרומות ומעשרות יש שאלה עקרונית, האם בזמן הזה, הפרשה על ידי 'ברירה' מועילה או לא. המחלוקת היא האם תרומות ומעשרות הם ככל איסור דרבנן, שמועילה בו 'ברירה', או שמא כיוון שהם מעיקר דין תורה, לא מועילה בהם 'ברירה'. את סיכום השיטות אפשר למצוא בספר 'הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית', עמ' 116.

יש מקרים שייודע אלו פירות הרקיבו, ואז כאמור, ההלכה תלויה בשאלה האם אפשר להפריש על ידי 'ברירה'. אך יש מקרים שלא ייודע אלו פירות הרקיבו, למשל כשרוצים להשתמש בנוסח ההפרשה כדי להפריש מכל הפירות במדינת ישראל. במקרה זה יש שאלה נוספת, האם 'ברירה' בדבר שלעולם לא יוכר ולא ייודע, מוגדרת 'ברירה' כלל. לדעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (אפרושי מאיסורא ס' ד אות א) דבר שמופרש ב'ברירה' שלא ייודע לעולם, אינו 'ברירה' כלל, ואין ההפרשה חלה. ועל כן במקרה זה, הפרשה על הפירות שעתידים להרקיב אינה 'ברירה' כלל. אולם דעת החזו"א שגם במקרה שלא ייודע לאדם מה הולך לאיבוד, זה ייחשב 'ברירה'² ולדעות שאפשר להפריש על ידי 'ברירה', במקרה כזה 'יש ברירה', ומועילה ההפרשה.

2. היוב הפרשת תרומות ומעשרות מצמחים הגדלים

בשטה ציבורי (הרב דוד אייגנר)

שאלה | האם יש להפריש תרומות ומעשרות מפירות שנקטפים בשטה ציבורי?

1. כשאומר את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות, הפירות שעתידים להרקיב אינם מבוררים ואין יודעים אלו הם והיכן הם מצויים. התנאים והפוסקים אחריהם, נחלקו האם על אף זאת אפשר להפריש, וכשיתברר אלו פירות הרקיבו - יחולו המעשרות למפרע.
2. אך לחזו"א (דמאי ס' ט ס"ק יג), אין להפריש על ידי 'ברירה' גם בזמן הזה.

תשובה | בשאלה זו דן הרב אליעזר וייל, במאמרו 'גדולי רשות הרבים של ישוב – חיובם בתרומות ומעשרות' (התורה והארץ ד, עמ' 61-58), ומסקנתו היא שבמקום שאין מקפידים בו על פירות רשות הרבים, הפירות פטורים מתרומות ומעשרות (רמב"ם, הל' תרומות פ"ב הי"א). אמנם יש לבחון היטב האם הרשות לקטוף מן הפירות נתונה לכול, או רק לתושבי המקום, ואם הרשות היא רק לתושבי המקום, אזי אין הפירות הפקר, וחייבים להפריש מהם תרומות ומעשרות.

3. הפרשת תרומות ומעשרות מתבלינים (הרב דוד אייגנר)

שאלה | הוסיפו עלי רוזמרין לתפוחי אדמה לשם נתינת טעם. כיוון שכבר נכנסה שבת אין אפשרות להפריש תרומות ומעשרות. האם מותר לאכול את התפוחי אדמה?
תשובה | מובא בגמרא (נדה נ ע"א): 'כל שחייב במעשרות – מטמא טומאת אוכלין', ורש"י מבאר: 'דאין חייב לך במעשר אלא אוכל'. כלומר, ישנו חיוב תרומות ומעשרות רק אם אוכלים את הפרי או הירק. התוספות דנים בסתירה הקיימת בין שתי סוגיות העוסקות בחיוב תרומות ומעשרות מתבלינים: בסוגיה אחת (חולין ו ע"א) מובן שתבלינים חייבים בתרומות ומעשרות מכיוון שהם אוכל, ובסוגיה אחרת (חולין קיז ע"ב) מובן שתבלינים פטורים מתרומות ומעשרות מכיוון שאינם אוכל, ולכן אינם נטמאים בטומאת אוכלין. התוספות מתרצים (תירוץ א') שישנם שני מיני תבלינים: יש מיני תבלינים שמיועדים לנתינת טעם בלבד, ולכן הם פטורים ממעשר. משמע מדבריו שאף אם אוכלים אותם, כיוון שהם מיועדים לנתינת טעם בלבד – הם פטורים מתרומות ומעשרות. ויש מיני תבלינים שראויים לאכילה מצד עצמם (כבצל ושום), אך יש בהם שימוש גם לנתינת טעם. תבלינים אלו חייבים בהפרשה, מכיוון שהם ראויים לאכילה מצד עצמם.

התירוץ השני של התוספות הוא שהסוגיה בדף ו, לא עסקה בחיוב תרומות ומעשרות, אלא רק בעניין טומאת אוכלין ושביעית. התוספות גם עוסקים בנושא הפלפלים, ומחלקים בין פלפלים הראויים לאכילה מצד עצמם, ולכן חייבים בתרומות ומעשרות, לבין פלפלים שאינם ראויים לאכילה מצד עצמם, ולכן פטורים מכך.

אם כן מובן מתירוציו של התוספות, שתבלינים שראויים לאכילה מצד עצמם – חייבים בתרומות ומעשרות, ואלו שאינם ראויים לכך – פטורים מתרומות ומעשרות.

בנידון דידן, נראה שלמרות שכאשר תבלין הרוזמרין בתבשיל ישנם האוכלים אותו, אין הם אוכלים אותו מכיוון שהם חפצים בו. מטרת הכנסתו לתבשיל היא נתינת טעם בלבד, והסיבה שהוא נאכל היא סיבה טכנית – חוסר רצון או חוסר יכולת להוציאו. אם כן יש להקל בו לעניין חיובו בתרומות ומעשרות.

אמנם, הגר"מ אליהו זצ"ל כתב³ שבמקרה שמשתמשים בעלי הצמח לתה – דינם כאוכל ויש להפריש מהם תרומות ומעשרות, ולדעתו ייתכן שהוא הדין במקרה דנן. לכן

3. הגר"מ אליהו, 'חיוב תרומות ומעשרות וערלה בעלי תה', התורה והארץ ד, עמ' 10-14.

לכתחילה יש לחוש לדעתו, וביום חול יש להפריש מתבלינים אלו תרומות ומעשרות (בלא ברכה). ובמקרה שאין אפשרות להפריש (בדיעבד או בשבת וכדומה) יש להקל בדבר.⁴

4. ברייה שנימוחה או נתרסקה (הרב יהודה הלוי עמיחי)

שאלה | כתוב לגבי 'ברייה', שאם היא נימוחה או נתרסקה או ניטל ממנה איבר, אזי כבר אינה 'ברייה' (ערוך השולחן סי' ק סעי' ה). מה ההבדל בין 'נימוח' לבין 'נתרסק' לבין 'ניטל ממנו איבר'?

תשובה | שפתי דעת⁵ כתב ש'נתרסק' היינו בבישול, ואילו 'נימוח' פירושו שהוא שלם, אבל איבד את צורתו.⁶ נחלקו האחרונים לגבי דינו של 'נימוח', האם מיעוץ שאינו מחתך אברים מבטל דין 'ברייה', אם לאו. נראה שלדעה זו ('ערוך השלחן') 'נימוח' גם כן אינו 'ברייה'.

5. החזרת כספי ביטוח (הרב יהודה הלוי עמיחי)

שאלה | תבעתי את הביטוח על תיקון ברכב. הביטוח שילם לי את מלוא הסכום לפי חשבונית שהבאתי מהמוסך. כאשר באתי לשלם למוסך את הסכום שקיבלתי מהביטוח, הוא נתן לי הנחה על הסכום המלא, ובעצם נותר בידי עודף מהסכום שהביטוח שילם לי עבור תשלום למוסך. מה עלי לעשות, האם עלי לשלם את העודף למוסך? האם עלי להחזירו לביטוח? האם אני יכול לשומרו לעצמי, או שיש בכך איסור גזל?

תשובה | משאלתך מובן שהבאת חשבונית לביטוח (שבה הייתה מפורטת עלות התיקון), ועל סמך חשבונית זו נתנו לך את כסף התיקון. כשבאת לשלם, בעל המוסך אמר שהוא נותן לך הנחה מסוימת, וכך נשאר בידך סכום כסף. וכעת שאלתך היא למי שייך כסף ההנחה.

בשו"ע (חו"מ סי' קפג סעי' ו) מדובר במקרה שבעל הבית שולח כסף על ידי שליח, שיקנה בעבורו דברים מסוימים. אם עלות המוצרים ידועה, והמוכרים בכל אופן נתנו מוצרים רבים יותר לשליח, כל שהוסיפו המוכרים שייך לקונה ולשליח. נאמרו שני הסברים מדוע חולקים השליח והקונה ביניהם את התוספת. לדעת הרי"ף, כיוון שההנאה לשליח היא בזכות מעות בעל הבית, התוספת שנתן המוכר היא לשניהם. לפי הסבר זה אמר המוכר שהתוספת היא רק לשליח, בכל זאת יש לחלוק, כיוון שמעות הקונה גרמו לנתניה זו. לדעת רש"י, החלוקה נובעת מכך שיש ספק למי נתן המוכר את התוספת, ולכן אם אומר בפירוש שנותן לשליח – הכול שייך לשליח ואין לקונה כלום. הרמ"א (לשו"ע, שם) הכריע כהסבר רש"י, שאם המוכר אמר בפירוש שנותן לשליח -

4. ראה עוד במאמרו של הרב יואל פרידמן, 'חיוב תרומות ומעשרות בתבלינים ועלי תה', התורה והארץ שם, עמ' 15-26.

5. שפתי דעת, יו"ד סי' ק ס"ק ו, ד"ה וכן צריך.

6. עיין שו"ע, יו"ד קא סעי' ו.

הכול לשליח. הש"ך (ס"ק יב) ו'קצות החושן' (ס"ק ז) כתבו שיש לפסוק כרי"ף, כיוון שכל התוספת היא בגלל המעות, לכן גם בעל הבית צריך לקבל חצי מהמתנה. הרשב"א בתשובותיו (מיוחסות לרמב"ן, ס"ו ס) כתב שאם הקהל מינה את ראובן שיגבה מס מהקהל וייתן לגוי, וקיבל הגוי את כספי המס, ונתן לראובן הגוֹבָה סכום כסף ממעות הקהל – כל הכסף שנתן לו הגוי שייך לו. הרשב"א מסביר שגם לשיטת רש"י (לעיל), שצריך לתת לבעל הבית חלק מהכסף, כיוון שהמתנה ניתנה בגלל מעות הקונה; מכיוון שהגוֹבָה טוען שיש ביניהם יחסים מיוחדים ולכן נתן לו הגוי את הכסף, אין הגוֹבָה צריך לתת לבעל המעות חלק במתנה שקיבל.

בנידון דידן, אם בעל הרכב טוען שיש בינו לבין בעל המוסך עסקים נוספים, ועל כן בעל המוסך נותן לו מתנה, נראה שמתנה זו שייכת רק לבעל הרכב ולא לנותן המעות (הביטוח).

אמנם נראה שאם הביטוח לא היה מבקש חשבונית בלבד, אלא היה מבקש לראות את הסכום ששולם בפועל, במקרה כזה הקובע היה מה שכתוב בקבלת התשלום, דהיינו הסכום ששולם בפועל.

6. יין שביעית לאחר זמן (הרב יהודה הלוי עמיחי)

שאלה | אנו מתגוררים בחו"ל. קיבלנו מקרוב משפחה כמה בקבוקי יין שביעית מיקב בוטיק בארץ. הבקבוקים שהו בארגזי עץ תקופה ארוכה. יש לציין כי קרוב המשפחה לא היה מודע לכך שמדובר ביין שביעית. כיצד יש לנהוג בימות אלו, האם יש 'לבער' (להפקיר) אותם? האם ניתן להשתמש בהם בחו"ל, או שמא יש להחזירם לארץ?

תשובה | יין שנכתב עליו שהוא משנת השמיטה הוא קדוש בקדושת שביעית ויש להקפיד שלא לסחור בו ולא לבזותו וכן לא לשפוך את השאריות. לגבי ביעור, רוב הסיכויים שהיה ברשות אוצר בית הדין בזמן הביעור (פסח תשס"ט) ופטור מביעור. משמע מהשאלה שהיין יושן בחביות עץ תקופה ארוכה, מכאן שהוא היה ברשות ב"ד בזמן הביעור, וממילא לא חל עליו חיוב חדש של ביעור. אם יש ספק שמא בזמן הביעור (פסח תשס"ט) כבר היה היין ברשות יהודי, יש צורך לבערו כעת (כדין אנוס) בפני שלושה. אין צורך להשיב את היין לארץ.

7. בדיקת חרקים בבצל ובתבלינים במסעדה

(הרב יהודה הלוי עמיחי)

שאלה | אני עובד במסעדה המוכרת 'בשר על האש', ולצורך כך משתמשת בבצל רב, הן בטיגונו עם הבשר והן בתוספות. האם יש לבדוק את הבצל, וכיצד ניתן לעשות זאת? כמו כן, כיצד בודקים תבלינים ושעועית אדומה?

תשובה |

1. בבצל יבש יש חרקים לבנים בין הגלדים, חרקים אלו יורדים בשטיפה תחת זרם מים. כמות החרקים היא באחוזים גבוהים. על כן לצורך אכילת הבצלים יש להפריד גלד גלד

ולשטוף תחת זרם מים, ואין צורך לחזור ולבדוק. זאת היא הדרך המומלצת והראויה. לאחר השטיפה אפשר לטגן ולבשל את הבצל. (יש אפשרות לקנות בצל חתוך שהוא כבר שטוף ונקיב, וכמו כן בגלל חשש 'לינת לילה' [חכמים גזרו שלא לאכול בצל שהיה גלוי לילה] גותנים בו מלח ו/או חומצת לימון שמשנה את טעמו.)

2. תבלינים – יש להעביר דרך מסוננת דקה, ולבדוק האם נשארים קורים במסוננת. כאשר יש קורים בתבלין עדיף לא להשתמש בתבלין. די בבדיקה מדגמית של התבלין. אם לא נמצאו קורים, יש להכניס את התבלינים לקירור, ולאחר מכן אין צורך לחזור ולבדוק אותם.

3. שעועית אדומה – יש להעביר על שולחן בדיקה או על צלחת לבנה, ולראות שאין חדקוניות. לאחר מכן יש להשרות את גרגירי השעועית במים פושרים עם מעט מלח, ולהניחם לשרייה בלילה, כל שעועית שצפה יש לזרוק. כמו כן יש לראות שאין חורים בגרגירי השעועית.

8. עובדת זרה הסועדת אדם זקן וחולה (הרב אייל בן דוד)

שאלה | האם מותר לאדם זקן וחולה להתייחד עם עובדת סיעוד פיליפינית?
תשובה | בשו"ע (אבה"ע סי' כב סעי' א) נפסק שאסור להתייחד עם ערוה מהעריות, בין ילדה בין זקנה, ואם כן לכאורה אין להתייחד עם העובדת, כפי שהובא בספר 'אוצר הפוסקים'⁷, משו"ת 'מאורות נתן' (רנ"ג לייטער):

באמת תמוה למה לא פירשו הפוסקים דאין חילוק בין זקן לבחור די ש מקום לחלק בין המקרים עפ"י המבואר ביו"ד קצ"ה שהבעל חולה מותר לאישה לשמשו מה שאין כן שהאישה חולה שאסור.

ואם כן, תמוה למה לא דנו הפוסקים להקל בזקן וסיים 'אין להקל אחרי שלא חילקו הפוסקים בזה'. אולם בנידון דידן, שהגבר הוא גם זקן וגם חולה והאישה היא גויה, יש להקל, כיוון שאיסור ייחוד עם הגויה הוא מדרבנן, שכן לדעת הרמב"ם, ביאה על הכותית שלא בדרך חתנות נאסרה רק מדרבנן⁸, וכל שכן שהייחוד עמה הוא מדרבנן. יש לצרף כסניף להקל גם מכיוון שזו עבודתה של האישה, והיא חוששת שתפסיד את עבודתה אם ייודע הדבר (מירתתא). לסיכום נראה שאפשר להקל במקום הצורך, ואין לאסור על אדם זקן וחולה סיעוד של עובדת זרה משום ייחוד.

7. אוצר הפוסקים, אבה"ע סי' כב אות ב.

8. רמב"ם, הל' איסורי ביאה פי"ב ה"א.

9. להצני 'גרמא' בבתי חולים (הרב ישראל רוזן)

שאלה | בבי"ח הדסה עין כרם מותקן לחצן 'גרמא' של מכון צומת, לפתיחת דלת המחלקות (יולדות, למשל). 'גרמא' הוא איסור דרבנן כידוע. כיצד אפשר לבקר חולה בשבת מבלי לעבור על איסור דרבנן זה? כמובן כוונתי למקרה שאין בביקור צורך החולה, או לחילופין כאשר המלווה הנצרך לחולה רוצה לצאת מן המחלקה בתום השעות עימו.

תשובה | בעקבות התייעצויות עם רבנים במרוצת השנים, עמדתנו היא שבבית החולים ניתן להשתמש בשיטת ה'גרמא' במכלול רחב, מבלי צורך לבדוק כל מקרה ומקרה וכל צעד וצעד – מהי מידת חשיבותו. השיקול ההלכתי לוקח בחשבון לא רק את המקרה שלפנינו אלא גם את מכלול המקרים בעתיד, ואת הצורך בהתנהלות של מסגרת קבועה. כל זה אמור גם בקשר לסועדי החולים ולמבקריהם, מבלי צורך להבחין בין אדם למשנהו. יתר על כן, אם לא יהיה למבקרים היתר לצאת מבית החולים, לא יוכלו גם להיכנס, או יהססו ויימנעו מביקור חולים, וביניהם מבקרים רבים הנזקקים לחולה מאוד לצורך רפואתם, רפואת הנפש ורפואת הגוף.

אגב, 'גרמא' איננו איסור דרבנן כמו מוקצה למשל. מבחינה הלכתית הוא היתר, ורק חומרת הראשונים אסרה אותו.⁹ וגם יש בכך הבדל בין אשכנזים לספרדים.

10. מעלית שבת לכתחילה (הרב ישראל רוזן)

שאלה | האם מותר לאדם צעיר ובריא להשתמש במעלית שבת? האם תוספת משקל האדם גורמת למעלית שבת לצרוך יותר חשמל, או להפעיל מנגנונים נוספים בירידה או בעלייה?

תשובה | עמדתנו ההלכתית היא שמותר לכל אחד להשתמש במעלית שבת לכתחילה, ולא רק למי שיש לו בקושי גופני מסוים, כמו חולה וכדומה. ההיתר הוא משום שאין שום פעולה אסורה בשימוש במעלית. גם אם משקל האדם משפיע במשהו על פעולת המעלית – אין בכך שום איסור, והדברים פורסמו במקומות שונים. ראו למשל בספר 'שמירת שבת כהלכתה', בשם הרב שלמה-זלמן אויערבך זצ"ל, מאת תלמידו המובהק הרב יהושע נויבירט שליט"א. יתר על כן, אם שמעת על כאלו המחמירים במעלית, זה אמור דווקא לגבי ירידה במעלית, ולא לגבי עלייה, בניגוד למה שחושבים ה'עולם', ואין כאן המקום לפרט את הבעיה שישנה לדעת המחמירים. מכל מקום, הכבדה על מנוע

9. כך כתב הגר"ש ישראלי, חוות בנימין א, עמ' רכ.

הפועל בעת עלייה במעלית, אין בה שום איסור, גם אם נגרמת תוספת זרם חשמלי; שכן להבדיל מאש אמיתית שהגברתה אסורה אף היא משום 'הבערה', בהגברת עוצמת הזרם של מנוע חשמלי פועל ('שינוי זרם'), לא נעשית מלאכה אסורה. וגם אם נאסור מצד 'מוקצה' או 'עובדין דחול' – אין זה אמור במעלית שבה האדם איננו עושה שום פעולה מכוונת להגדלת הזרם במנוע.

נוסף על כך, עונג שבת זו מצווה מדברי נביאים, וכל החששות לגבי מעלית הן חומרות בעלמא.

בכל אופן יש כמה פריטים שמכון צומת דורש שיהיו, ובודק שישנם, על מנת לאשר מעלית שבת. ולכן חשוב לבדוק שהמעלית אכן נבדקה ואושרה. פריטים אלו קשורים לביטול חיישן הדלת, עומס יתר, לחצני הפעלה, תאורה קבועה, התראה לפני סגירת הדלת, פילוס מדויק ועוד.

11. חובת הסתכלות על מוך דחוק (הרב אריה כץ)

שאלה | אישה בדקה בדיקת הפסק טהרה, וכיוון שחשה רגישות במקום וחששה שנפצעה, התלבטה אם לשים מוך דחוק. בסופו של דבר החליטה לשים, אך לאחר שהוציאה אותו חששה שאולי יש שם דם של פצע. האם היא רשאית לכתחילה לא להסתכל על המוך?

תשובה

ה'חוות דעת' (ס' קפד ביאורים ס"ק יא), כתב בעניין עונת פרישה, שבה הדין שאם עברה העונה, ולא בדקה ולא הרגישה, מותרת לבעלה¹⁰ (להלכה, בווסת קבוע או בעונה בינונית, מותרת רק לאחר בדיקה), וזו לשונו:

נסתפקתי כיוון דעיקר ההתר מכח דלא הרגישה, ואם כן אם בדקה עצמה בשעת וסת ונאבד העד דשוב ליכא ראייה מהא דלא ארגשה, דאימר הרגשת עד הוא כדאמרין בריש פרק הרואה כתם, אפשר דטמא וצ"ע.

'פתחי תשובה'¹¹ הביא את דברי ה'חוות דעת' לא בתור ספק, אלא בתור ודאי איסור.¹² מתוך כך החמיר ה'פתחי תשובה' גם במקרה שבשעת וסתה הטילה מי רגלים, שמא ראתה אז, והרגשת מי הרגלים הקהתה את הרגשתה. אמנם 'דרכי תשובה'¹³ הביא בשם ספר 'פרדס רימונים', שיש לדמות דין זה ל'אבדה הריאה קודם שנבדקה', שרק במזיד

10. שו"ע, י"ד ס' קפט סעי' ד.

11. פתחי תשובה לשו"ע, ס' קפד ס"ק יח.

12. על פי דברי החוות דעת, ס' קפד חידושים ס"ק כד.

13. דרכי תשובה, ס' קפד ס"ק מא.

יש לקנוס, אבל בשוגג יש להקל, ומדבריו עולה שאין כאן חשש גמור (אם לא כן הייתה נאסרת גם בשוגג, ולא רק מכוח קנס). 'שיעורי שבט הלוי'¹⁴ דן בדברים באריכות, ומסקנתו שאין לחשוש לדברי ה'חוות דעת', ואף אם נאבד העד במזיד, אין להחמיר בזה, ומקורו משו"ת 'שבט הלוי'¹⁵ מתבאר מדבריו שהיות ובדיעבד אין הבדיקה מעכבת באותו היום, ממילא אין לחשוש אם אבד העד.

אמנם גם לדעת המחמירים, אין זה מחמת החשש שהיה על העד מראה שטימא אותה, אלא מכיוון שלשיטתם ההיתר לאחר עונת הפרישה, הוא רק מכוח העובדה שהאישה לא הרגישה, וכשאינן הוכחה שלא הרגישה, ממילא לא ניתן להתירה.

לעומת זאת בבדיקות שבעה נקיים, אין צורך בהוכחה שלא הרגישה, אלא בבדיקה לוודא שהיא נקייה, ולכן אישה שעשתה בדיקה ולא הסתכלה על העד, אין הבדיקה עולה לה בתור בדיקה, אך גם אין היא פוסלת אותה (בניגוד למקרה שבו כבר הסתכלה על העד ומראהו מסופק, והעד אבד לפני שהראו אותו למורה הוראה). מכיוון שבדיעבד הפסק הטהרה עולה גם ללא מוך דחוק (מלבד במקרה חריג ביותר, שלגביו יש מחלוקת), הרי שאם זרקה את המוך בלי שהסתכלה עליו, בדיעבד עלה לה הפסק הטהרה, אם היה נקי. בשאלתנו אין אנו דנים במקרה של דיעבד, אלא במקרה של לכתחילה, האם עליה להסתכל על המוך. והנה ודאי, במקרה שבו אין לאישה בעיה, כשם שהיא חייבת לשים מוך דחוק כך עליה גם להסתכל עליו, שכן אחרת אין טעם בכך ששמה אותו. אך במקרה זה, לדעת מורה ההוראה האישה הייתה פטורה מלשים את המוך, עקב החשש לפצע, ובכל זאת שמה אותו. האם גם במקרה כזה תהיה חייבת להסתכל על המוך, או שכשם שהייתה פטורה מלשים, כך פטורה מלהסתכל?

ונראה לדמות מקרה זה למקרה של אישה שעשתה ג' בדיקות עד בימי ז' הנקיים, האם לכתחילה עליה להסתכל על הבדיקה השלישית?

בדיעבד גם שתי בדיקות בז' נקיים מועילות, ולדעת רוב הראשונים (אף שלא נפסקה כך הלכה) אפילו בדיקה אחת. ואף על פי כן, לכתחילה צריך לעשות שתי בדיקות בכל יום. בפשטות הצורך בשתי בדיקות הוא כדי לתת לנו חזקה טובה יותר שאינה רואה, ומעבר לזה אין חוששים שרואה, אך אם אישה בכל זאת בדקה יותר, נראה שלכתחילה מחויבת להסתכל, כדי לדעת שאינה רואה. ושמעתי מאחד הפוסקים שהגדרה של ז' נקיים היא שבכל פעם שבודקת אינה רואה דם.

ואם בבדיקה שאינה מחויבת מעיקר הדין יש לומר כך, קל וחומר בבדיקה שהיא חייבת בה אלא שלפעמים מקלים בה, יש לומר שאם כבר עשתה אותה (אף אם הייתה פטורה), עליה להסתכל עליה, ואם תהיה בבדיקה שאלה, תראה למורה הוראה הבקיא בפצעים, ויחליט אם ניתן להקל על סמך החשש.

14. שיעורי שבט הלוי, ס"י קפד ס"ק ו.

15. שו"ת שבט הלוי, ח"ה סימן קח.

סיכום

אישה שחששה לשים את המוך הדחוק שמא תראה דם מפצע, לכתחילה הייתה פטורה מהבדיקה, אבל אם עשתה אותה, עליה להסתכל עליה. אם זרקה את הבדיקה מבלי להסתכל בה, בדיעבד אין בדיקה זו מעלה או מורידה.

12. תשלום על עבודה שנעשתה בלא סיכום מראש

שאלה | על פי ההלכה, אם אדם עשה עמי טובה בלא שביקשתי ממנו, עלי לשלם לו על כך. אולם לכאורה יש שתי בעיות בדין זה:

א. מה הדין במקרה שאין לי כסף לשלם לו? האם עלי לקחת הלוואות ולסבול ממצוקה כלכלית בשל כך? מה הדין אם ייעדתי את הכסף המועט שיש לי לדברים חשובים אחרים?

ב. אנשים שמחפשים להרוויח כסף, עלולים ליזום עשיית עבודות עבור אנשים אחרים, כדי להרוויח כסף. יכול להיווצר מצב שבו אנשים יתחילו לתקן תיקונים עבורי, אף שלא ביקשתי זאת, כדי להרוויח כסף קל, ובעצם הדבר נעשה שלא ברצוני, על חשבוני.

תשובה | אם אדם עבד עבור חברו והינה אותו, וכעת הוא מחייב את החבר בתשלום, צריך להבדיל בין שני מקרים: במקרה שמדובר במלאכה שנעשתה עבורו שאפשר לשנותה, יש למקבל זכות לומר 'טול עציך ולך',¹⁶ כלומר 'החזר את המצב לקדמותו'. במקרה שמדובר בדבר בלתי הפיך, אכן יש לו חובה לשלם. אמנם הוא יכול למחות באלו הרוצים לעבוד אצלו, שלא ישלם להם על כך, ולהבא לא יהיה חייב לשלם.¹⁷ כך כותב בעל 'ערוך השולחן' (חו"מ סי' שעה סעי' יב):

וכלל הדברים כן הוא שבכל דבר שאדם עושה לחבירו שלא ברשותו של בעה"ב בין שהיה בעיר ולא מיחה בו ובין שלא היה בעיר רואין הב"ד אם דבר זה היה הבעה"ב מוכרח לעשות שמין לו וידו על העליונה דנהי דירד שלא ברשות מ"מ הרי עשה לו טובה ולמה יפסיד אבל דבר שאינו הכרח לעשותו או שהבעה"ב לפי מצבו אין ביכלתו להוציא הוצאות כאלו א"צ לשלם לו ויכול לומר לו טול מה שעשית ולך וכן נראה עיקר לדינא וכ"ז כשלא מיחה בו הבעה"ב מקודם אבל אם מיחה בו ואמר שאינו רוצה שיבנה או יתקנה

16. שו"ע, חו"מ סי' שעה סעי' ו.

17. לדעת שו"ת פרי תבואה (סי' נח, שמובא בפתחי תשובה לשו"ע, חו"מ סי' רסד ס"ק ד), חייב לשלם גם במקרה שמחה על כך, אמנם רבים חולקים עליו, וראה באריכות במאמרו של הרב יוסף גולדברג, שורת הדין, ב עמ' רית.

הפסיד בכל ענין זה היורד דזה שאמרו חז"ל דיורד שלא ברשות שמין לו זהו בסתמא אבל לא כשמיחה בפירוש.
 על כן מי שחושש שיעשו עבורו עבודות והוא אינו מעוניין בכך, יודיע מראש שלא ישלם, ויהיה פטור מלשלם על העבודה.

13. נזק במשחק כדורגל

שאלה | בטעות תוך כדי משחק, בני העיף את הכדור לכביש, והכדור נדרס ונהרס. הכדור לא היה שלו, האם עליו לשלם את הנזק?

תשובה | ראשית יש להקדים:

א. אם מדובר בילד לפני גיל מצוות, אין לו חיוב לשלם כלל.¹⁸ אמנם יש אומרים שצריך לשלם כשיגדל, כדי שיתכפר עליו. אך אם הזיק שלא בכוונה, נראה שאינו צריך לשלם כשיגדל.

ב. אם בעל הרכב יכול היה להימנע מלדרוס את הכדור, האחריות על הנזק מוטלת עליו,¹⁹ רק במקרה שהוא היה אנוס לדורסו, האחריות מוטלת על זורק הכדור, שהביא את הכדור למקום שבו הוא חשוף לנזקים.

אם שני התנאים הללו אינם מתקיימים, צריך לדון בשתי אפשרויות לחיוב, שבשלן יהיה הילד חייב בתשלום על הנזק:

א. שומרים

יש מקום לומר שלילד דין 'שואל' על הכדור, וממילא חייב גם באונס שנגרם מחמת המשחק. אמנם יש לדון האם יש לו פטור משום 'שמירה בבעלים' כגון שבעל הכדור עם השואל במלאכתו, ואז פטור מתשלום, כמו שכתב השו"ע (סי' שמו). כמו כן יש לדון האם משחק משותף הופך את המשחקים בו לשומרים, וכן יש לדון האם בעיטה מעין זו תיחשב שימוש סביר בכדור, והרי יש פטור של 'מתה מחמת מלאכה'. על כן, קשה לחייב על בסיס טענה זו.

ב. מזיק

ייתכן שעיקר הדיון הוא על כך שיש כאן דיני נזיקין. הילד שבעט בכדור והעיף אותו למקום שבו הוא נהרס, הזיק בכך. בדיני נזק, יש חיוב בתשלומים גם למי שמזיק באונס. כך נפסק בשו"ע,²⁰ שבין אם שגג ובין אם נאנס, חייב המזיק לשלם לניזק נזק שלם, אלא אם כן מדובר באונס גמור. אמנם כאן הנזק אינו ישיר, עצם הוצאת הכדור למקום אחר לא גרמה כל נזק, שכן היה ידוע היכן הוא. הנזק נגרם על ידי הרכב הפוגע, שהרס את הכדור. נראה אפוא שמדובר בנזק עקיף. אלא שגם בנזק עקיף יש לעתים חיוב, כשהנזק מוגדר 'גרמי'.

18. ראה שו"ע, חו"מ סי' שמת סעי' א.

19. ראה שו"ע, חו"מ סי' תיב סעי' א; וסמ"ע, לשו"ע, חו"מ סי' תיא ס"ק ו.

20. שו"ע, חו"מ סי' שעח סעי' א.

הסמ"ע²¹ מביא בשם הרא"ש את שני החילוקים העיקריים בין 'גרמא' ל'גרמלי':

1. 'היכא דהוא בעצמו עושה היזק לממון חברו וברי היזקא' – מעשה שנעשה על ידי המזיק בעצמו, והוא 'ברי היזקא', מחייב.
2. 'היכא דבשעת מעשה נעשה ההיזק נקרא דינא דגרמלי' – אם הנזק הוא מידי הוא מחייב.

'פתחי תשובה'²² הביא משו"ת 'משאת בנימין', שלמעשה ניתן לחייב רק בצירוף שתי הסברות הללו.

מלבד שיטות אלו, יש גם שיטת ריצב"א המובאת ברמ"א²³ שאין חילוק מהותי בין 'גרמא' ל'גרמלי', אלא חכמים קנסו במקרים השכיחים, ואלו הם המפורטים בגמרא ובשו"ע.

במקרה זה נראה שאין מקום לחייב משום 'גרמלי', שכן הנזק לא נעשה על ידי הילד הבוטט באופן מידי, ולא היה 'ברי היזקא', כמו כן אין זה מן הנזקים השכיחים שקנסו עליהם.

על כן הנזק הוא 'גרמא', ובו מן הדין אין חיוב תשלומים.

אמנם ב'גרמא' יש חיוב לצאת ידי שמים, אך גם זאת רק בתנאי שיש כוונת נזק. על כן נראה שאין לחייב בתשלום כאן אפילו לצאת ידי שמים. מלבד זאת, במקרה זה נראה עוד טעם לפטור, כפי שכבר כתבנו בשו"ת 'משפטי ארץ' (עמ' 294):

כיוון שהנזק נעשה תוך כדי משחק, אין לחייב את הזורק, כפי שפוטרת ההלכה²⁴ את המזיק לחברו תוך כדי שמחת פורים ואת המזיק לחברו תוך כדי רכיבה על סוס, בדרך של שחוק או שמחה,²⁵ ובלבד שהנזק נעשה שלא בכוונה. הטעם הוא לפי שהמשחקים מוחלים זה לזה על הנזקים שעלולים להיגרם מפאת המשחק, בתנאי שהמשחק היה סביר.

לסיכום, נראה שאין מקום לחייב את הזורק בתשלום.

14. ילד שקרע חולצה לחברו

שאלה | שלחתי את בני לתלמוד תורה עם חולצה כמעט חדשה, בני סיפר לי שאחד הילדים רב איתו ולכן משך אותו בחולצה, ונקרעה החולצה ליד הכפתורים. האם אני רשאית לפנות לאמא של הילד בן התשע וחצי, ולבקשה לשלם על הנזק, או שאני יכולה לפנות לחנות שבה קניתי את החולצה, וייתכן שהם יזכו אותי? למי נכון יותר לפנות?

תשובה | אם החולצה נקרעה תוך כדי שימוש ולא משום פגם, אין מקום לפנות לחנות.

21. סמ"ע, לשו"ע, חו"מ סי' שפו ס"ק א.

22. פתחי תשובה, לשו"ע, חו"מ סי' שפו ס"ק א.

23. רמ"א, לשו"ע, חו"מ סי' שפו סעי' ג.

24. רמ"א, לשו"ע, או"ח סי' תרצה סעי' ב.

25. רמ"א, לשו"ע, חו"מ סי' שעח סעי' ט; ועוד יותר מדברי שו"ע, חו"מ סי' תכא סעי' ה.

לגבי חיוב הילד הקורע, הרי שמן הדין לא ניתן לחייב ילד קטן מתחת לגיל מצוות בתשלומי נזק,²⁶ וגם בקטטה צריך לבדוק מי הוא המתחיל.²⁷ אמנם יש מקומות שנהגו בהם לחייב גם קטנים על נזקיהם, מכוח תקנה או מנהג.²⁸ כמו כן לעיתים יש מצבים שבהם בית דין מוצא לנכון לקנוס את הקטן, כדי להגן על החברה. על כן, יש לפנות אל צוות המוסד החינוכי שהילד לומד בו, ועליהם מוטלת החובה לפתור את הבעיה, ואם יש צורך גם להעניש, לפי הסמכויות שיש בידם, ובהתייעצות עם מורה הוראה שמדריך את המחנכים במוסד.

15. עיסוק בעריכת דין

שאלה | לאחרונה הוסמכתי לעריכת דין. שאלתי היא, באלו תחומים אסור לי לעסוק משום איסור ערכאות, ובאלו תחומים מותר? ובאלו מקרים אומרים שהחוק הישראלי הוא בגדר 'דינא דמלכותא דינא'?

תשובה | נפתח בברכת הצלחה רבה בעבודתך, תזכה לגמול חסד עם הבריות ולסייע להם בעת צרה.

שתי בעיות עיקריות יש בעריכת דין: הבעיה האחת היא שייצוג בעלי דין על ידי עורכי דין או טוענים, אינו רצוי על פי ההלכה.²⁹ הבעיה השנייה היא ניהול הליך משפטי בבית משפט ולא בבית דין רבני. דא עקא, מערכת המשפט השלטת כיום, אינה מערכת המשפט התורנית, ועל כן בתחומים מסוימים שההלכה מתירה לפנות למערכת המשפט הרגילה, ייצוג על ידי עורך דין דתי, עשוי להביא תועלת, שכן הוא ישמיע את קול התורה, ויבהיר את דרך התורה וחוקיה.³⁰

באשר לשופט דתי, אמנם יש בידו יכולת לתרום להאדרת המשפט העברי בפסיקותיו בבתי המשפט,³¹ אולם, הוא עלול לפסוק בעל כורחו, לפי חוק שהוא בבחינת גזל על פי ההלכה.³² לדעת הרב עובדיה יוסף, בעיה זו נוגעת גם לעורך דין. לשיטתו, ההיתר לשמש עורך דין בבית משפט, מצומצם. וכך כותב הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחווה דעת ח"ד סי' סה, עמ' שיג בהערה):

ולכן עורך דין ירא שמים שנדרש לייצג בבית המשפט אדם שתובע ממון מחבירו, לפי ההלכה חייב להימנע מכך, שהרי הוא מסייע בידי עוברי עבירה, ואינו יכול לבוא בטענה שהוא רק עושה בשליחות התובע, והקולר תלוי בצוארו, זה אינו, כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין, ואין שליח

26. שו"ע, חו"מ סי' תכד סעי' ח; ועי' גם שם, סי' שמט סעי' ג.

27. שו"ע, שם סי' תכא סעי' יג.

28. פניני הוראה, עמ' 290, פסקו של ר"י נויבירט.

29. עיין שו"ע, חו"מ סי' קכד סעי' א.

30. הרב מרדכי אליהו, תחומין ג עמ' 244.

31. ראו הסתייגותו של שו"ת ציץ אליעזר, ח"ב סי' פג.

32. הרב אברהם שפירא, תחומין ג, עמ' 239.

לדבר עבירה. (ועיין בחשן משפט סימן לב סעיף ב ובש"ך ובאחרונים שם). אבל לייצג נתבע שואנס לבוא לבית המשפט מצד שהתובע סרב להתדיין בדין תורה, וכופה את הנתבע להתדיין בבית המשפט, מותר לעורך דין לייצגו להציל עשוק מיד עושקו. ואם נדרש להופיע בערכאות לקבלת צו ירושה, חייב להימנע, ויפנה אותם לבית הדין הרבני לקבלת הצו.

בתחומים כמו מקרקעין, תעבורה, מסים והדין הפלילי, הבעיה אינה קיימת או קיימת במידה מועטה.³³ מפני שבנושאים אלה יש לדון על פי חוקי המדינה, גם על פי ההלכה,³⁴

לכן מותר לדון בתחומים אלה בבתי המשפט. בהלכה יש עדויות רבות לדיונים על פי תקנות הקהל בערכאות שאינן תורניות.³⁵

לסיים, יש לציין שתפקידו של עורך דין הוא להעלות טענות עבור מרשו, שאינו יודע לטוען לבדו, אבל אין לו לטעון טענות שקר, כדי לזכות בדן באופן לא הוגן.

16. ערכאות או בית דין

שאלה | אני נמצאת בהליכי גירושין. הבהירו לי אנשי מקצוע לא מעטים, כי מכל הבחינות במקרה המסוים שלי, לטובתי ולטובת ילדי, עדיף לי לפנות לבית המשפט ולא לבית הדין (הן בגלל אופן חלוקת הרכוש, והן בגלל ענייני משמורת הילדים). האם במקרה זה מותר לפנות לבית משפט ולא לבית הדין?

תשובה | בית הדין הוא המקום שצריך לפנות אליו בכל סכסוך. כל פנייה לערכאה אחרת ללא היתר של בית דין היא איסור חמור. על כן הדרך היחידה היא לפנות לבית דין הרבני,³⁶ גם אם לפעמים יש ביקורת מוצדקת על פסקי הדין. עלינו לשאוף לקידומה של המערכת ולשיפור, שכן זו הדרך הראויה על פי התורה וההלכה.

17. שימוש במטבע לזכרו של ה'חתם סופר'

שאלה | השבוע התפרסם כי הבנק של סלובקיה מוציא מטבע לזכרו של ה'חתם סופר', במלאת מאתיים חמישים שנה להולדתו.

1. האם הנצחת גדולי ישראל על מטבעות ושטרות היא ראויה, או שמא הדבר גורם לביזיון, בהכנסת המטבעות למקומות מטונפים וכדומה?
2. לאור התשובה לשאלתי הראשונה, האם ראוי לה למדינת ישראל להנציח גדולי תורה על השטרות והמטבעות?

33. בשם הרב אהרן ליכטנשטיין.

34. להלן המקורות בקצרה: מקרקעין - בבא בתרא נד ע"ב; רמב"ם, הל' זכיה ומתנה פ"א הט"ו. תעבורה ופלילי - רמב"ם, הל' מלכים פ"ג ה"י; שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תריב.

35. שו"ת הרשב"א, ח"ג סי' תט; וכן ח"ה סי' רכא; ח"ה סי' רפט; עמוד הימיני, סימנים ח-ט; שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סי' טו.

36. שו"ע, חו"מ סי' כו.

3. האם על אדם שהזדמן לידיו מטבע כזה להיזהר מלבזותו? האם מותר להיכנס למקומות מטונפים עם מטבע כזה, או שמא כל עוד אין דברי תורה על המטבע, אין בכך בעיה?

תשובה | הבעיה העיקרית בעשיית מטבע היא יציקת הדמות הבולטת על המטבע. אמנם כך נאמר בשו"ע (יו"ד סי' קמא סעי' ז):

יש מי שאומר שלא אסרו בצורת אדם ודרקון אלא דוקא בצורה שלימה בכל איבריה, אבל צורת ראש או גוף בלא ראש, אין בה שום איסור לא במוצאו ולא בעושה.

ומוסיף הרמ"א: 'וכן נוהגין'. אף על פי כן, למעשה החמירו הפוסקים, וכך מביא 'פתחי תשובה' (יו"ד סי' קמא ס"ק ז):

על בשאלת יעב"ץ ח"א סימן ק"ע על מעשה שהיה באמשטרדם בעת שנתקבל הרב מהר"ר אלעזר ז"ל לאב"ד שם עמד איש אחד והוציא מוניטין שלו בעולם דהיינו שהדפיס מטבע כסף בדמות צורתו והיה תבנית ראש עד החזה עם פרצוף פנים שלם בולט. והאריך לבאר שזה איסור גמור מוחלט ויש בזה איסור כפול הא' לא תעשה של תורה לא תעשון אתי וגם משום חשדא דאסור אפילו באחרים עשו לו וטעמא דרבים לא שייך הכא דמטבע מיבדר בעלמא ומצנעי ליה ואף דהרא"ש כתב שראש בלא גוף אין איסור לא בעושה ולא במוצא כוונתו על ראש שלם אטום בלי צורת פנים ניכרת כה"ג ודאי לא סגי בלא גוף אבל ראש וגוף בהדדי בדמות אדם שלם אף על פי שאין הצורה ניכרת בתבנית הפרצוף אלא כגולם אעפ"כ נראה הגוף אדם בקומה זקופה ואסור. אכן פרצוף פנים דאדם גרידא פשיטא דאסור ואף דיש סוברים דמטבעות מבוזים הם קשה לסמוך ע"ז להקל דהרי עינינו רואות דמכובדים הם ועוד שדעת הרשב"א דאין חילוק בין מכובדין למבוזין בצורת אדם והסכימו לדבריו ע"ש שהאריך בזה.

וכך כותב הראי"ה קוק זצ"ל (שו"ת דעת כהן, סי' סה): 'אבל מה נעשה שבאו גדולי האחרונים וסתמו עלינו את דרך ההיתר בזה'. וראה דיוניהם של הרבנים הראשיים לישראל זצ"ל, המובאים בקובץ תחומין: הרב הרצוג (ב, עמ' 167) הרב אונטרמן (ג, עמ' 323) הרב עוזיאל (טו, עמ' 425), שמצאו בדוחק היתרים שונים לקיים צורות שונות, ובתנאי שיעשום גויים.

מעבר לבעיה זו, אין כלל בעיה של כניסה למבואות המטונפים עם המטבע. וראה בדברי שו"ת 'בצל החכמה' (ח"ו סי' קכד) ושו"ת 'ציץ אליעזר' (חט"ז סי' לא), שדנו בשאלה האם מותר להכניס את השטר שמופיע עליו הרמב"ם וקטעים מחיבוריו למקומות מטונפים, וכל דיונם הוא רק על דברי התורה המופיעים בשטר (וגם בזה, מסקנתם שיש להתיר, בסייגים שונים).

לגבי השאלה האם ראוי למדינה להוציא שטרות עם תמונות החכמים, אין מדובר בשאלה הלכתית כי אם בשאלה חינוכית וערכית. שאלה מעין זו ראויה להישקל בכובד

ראש, ומתוך התייעצות עם חכמים רבים וגדולים, כדי להחליט האם יש בזה תועלת וכבוד לחכמי התורה ולומדיה או שמא פחיתות כבוד וזלזול בהם.

18. רשימת לקוחות (הרב אריאל בראלי)

שאלה | האם מותר להעתיק רשימת לקוחות של חברה מתחרה?

האם יש בעיה בפנייה ישירה ללקוחות חברה אחת כדי שיעברו לחברה אחרת?

תשובה | מותר לאדם להשתמש בידע מקצועי שצבר תוך כדי עבודה בחברה מתחרה, אך רשימת לקוחות היא חלק מרכוש החברה ואסור להשתמש בה.³⁷ החברה שילמה משכורת לאדם מטעמה שייצור את הרשימה, וממילא זוהי קניינה של החברה ('יד פועל כיד בעל הבית').³⁸

לגבי פנייה ישירה ללקוחות חברה מתחרה, נאמר שחכמים לא ראו פסול ביוזמות שיווק הגונות, והתירו לחנווני לחלק אגוזים לילדים כדי שידחקו בהוריהם לשוב שנית לחנות.³⁹ וכן ההלכה מתירה פתיחת חנות חדשה,⁴⁰ אפילו בסמיכות מקום לחנות מתחרה.⁴¹ מנגד, פעמים שחכמים הגנו על חוג לקוחות של מוכר אחד מפני חברו, ואסרו לשכנע לקוחות שכבר הגיעו לחנות חברו, לצאת משם ולעבור לחנות מתחרה.⁴² שמירה על לקוחות קבועים גורמת ליציבות עסקית, מאפשרת לסוחר לתכנן מראש את כמויות הסחורה הנצרכות, ויש לה יתרונות מסחריים נוספים. כבר כתב ה'חתם-סופר' (שו"ת חו"מ סי' עט): 'ראוי לתקן שלא יעשה אדם כדגי הים, שכל אחד בולע חבירו'. לכן אין לפנות ללקוחות קבועים של חברה אחת כדי לשכנעם לעבור לחברה אחרת. אולם אם בפועל בתחום השיווק מקובל להתקשר ישירות ללקוחות של חברה מתחרה, אזי נראה שהדין משתנה⁴³ משום שכל מנהל מודע לכך מראש, וממילא אינו רואה בחוג לקוחותיו דבר בטוח.

37. שו"ת מנחת יצחק, ח"ג סי' קכז.

38. בבא מציעא י ע"א; נתיבות המשפט, סי' קפח ס"ק א.

39. בבא בתרא כא ע"ב.

40. שו"ע, חו"מ סי' קנו סעי' ה.

41. רק כאשר בא מוכר שאינו מבני העיר, ניתן למנוע ממנו לפגוע בפרנסת יושבי העיר, וגם אז כתב הרמ"א לשו"ע, שם, שהוא רשאי לשלם את מיסי העיר ולפתוח את החנות כרצונו.

42. שו"ת הרשב"א, ח"ג סי' פג.

43. כעין זה בשו"ע, חו"מ סי' שלא סעי' כ.

לסיכום, אסור להעתיק רשימת לקוחות מחברה מתחרה, וכן אין לנסות לשכנע לקוחות קבועים של חברה מתחרה. אך אם הדבר מקובל בתחום השיווק, מותר לפנות ללקוחות חברה מתחרה ולהציע להם לעבור לחברה אחרת.

19. סחורה גנובה (הרב אריאל בראלי)

שאלה | בשוק יש דוכנים המוכרים דיסקים מקוריים במחיר זול במיוחד, האם מותר לקנות מהם?

תשובה | יש להקדים ולומר שיש איסור לקנות חפץ גנוב, ויש בכך משום שותפות עם הגנב. וכן כתוב בשולחן ערוך (חו"מ סי' שנו סעי' יא): 'עון גדול הוא, שהרי מחזיק ידי עוברי עבירה וגורם לו לגנוב גנבות אחרות שאם לא ימצא לוקח, אינו גנוב'. יש גם איסור נוסף, ליהנות מחפץ גנוב, ולכן אסור לרכב על בהמה גנובה⁴⁴. השאלה העומדת בפנינו האם מדובר כאן בחפץ גנוב?

מתשובת הריב"ש (סי' קח) משמע שמחיר זול במיוחד הוא סימן לגנבה:

...שהיו קונים הסחורות ממנה בזול פחות משליש בערכם, והיתה אומרת להם להעלים מבעלה, גם אלה עשו איסור, ואע"פ שהיתה נושאת ונותנת בתוך הבית. שלא לחנם היתה מוכרת להם בזול, אלא שכך דרך הגונבים.

מנגד נכתב בשו"ע שאם הסחורה מוצגת לעין כל, יש בכך ראייה שאין זו סחורה גנובה⁴⁵. **לסיכום**, נראה שישנה בעיה לקנות מדוכן זה, היות ושוק עירוני אינו נחשב למקום מסודר שיש עליו פיקוח, ולכן יש לחשוש שהמחיר הזול במיוחד מעיד על סחורה גנובה⁴⁶.

20. ויתור על פיצויי פיטורים (הרב אריאל בראלי)

שאלה | האם יש זכות לעובד לתבוע פיצויי פיטורים, אם הוא התקבל לעבודה בתנאי שלא יהיו לו זכויות אלו?

תשובה | יש להקדים את דברי ספר החינוך (מצווה תפב) בשבח תשלום פיצויי פיטורים. המחבר מוצא סמך לכך במצוות הענקה לעבד עברי. הטעם למצווה זו הוא לאפשר לעבד להתחיל חיים כלכליים עצמאיים, ודבר זה נכון גם לגבי עובד שכיר. לאור זאת נראה כי חוק פיצויי פיטורים (תשכ"ג 1963), מחייב מבחינה הלכתית, וזאת בהתבסס על תשובת חת"ם סופר (חו"מ סי' מד) הקובעת כי כל חוק שבית הדין היה

44. שו"ע, חו"מ סי' שסט סעי' ב.

45. שו"ע, שם סי' שנח סעי' ב.

46. לכאורה ישנו צד נוסף להקל, שכן מסתבר שהסחורה עברה כמה ידיים, וכאשר ישנו 'אוש' ו'שינוי רשות' - מותר לקנותה. אולם ספר פתחי חושן (גנבה פרק א הערה סז) הביא בשם ים שלמה (בבא קמא סימן נח) שיש לאסור אף לאחר שינוי. ועוד ניתן לומר שאם בדוכן הזה יש סחורה גנובה באופן קבוע, יש להחשיב את המוכר כגנוב עצמו.

יזום בעצמו, יש לו תוקף הלכתי⁴⁷. לכן לגבי חוק הפיצויים, ניתן לומר שאף בית דין היה מתקן זאת, כדי לשפר את מצב העובד המפוטר.

כל זה נכון למקרה שבו העובד והמעביד לא זנו במפורש בנושא הפיטורים, ובמקרה כזה יש לשלם פיצויים כחוק.

אולם במקרה שהעובד ויתר על זכות זו, לכאורה אינו יכול לתבוע פיצויים שהרי נכנס על דעת כן שלא יקבלם!⁴⁸ כמו שמותר להגיע לסיכומים ממוניים השונים מהזכויות שנותנת התורה, שהרי 'בדבר שבממון תנאו קיים' (כתובות נו ע"א), כך נאמר גם לגבי זכויות המוקנות על פי חוק, שמותר לעובד לוותר עליהם, אף שלפי התורה יש לשלם אותם. ואף שהחוק עצמו אינו נותן תוקף לויתור העובד (כפי שמפורש בסעיף 29 שם), אין אנו מקבלים דבר זה, היות ועל פי ההלכה, תמיד ניתן להתנות כנגד זכויות ממוניות, וכך נאמר גם בקשר לזכות החוקית לפיצויים.

אולם מנגד, נראה שיש תקדים בהלכה לכך שלא ניתן לשנות זכויות ממוניות. בעניין תקנות ציבור, מוצאים אנו שרבנן חיזקו דבריהם ולא נתנו אפשרות למחול על תקנתם. לדוגמא חיוב כתובה, המחייב את החתן במאתיים זוז, הוא תנאי בית דין (כתובות נו ע"ב), ואין בני הזוג יכולים להסכים על סכום נמוך יותר.⁴⁹ אם כך יש לומר שגם לחוק יש תוקף, למנוע מצב שבו הפועל מוותר על זכויותיו מתוך לחץ⁵⁰.

למעשה נראה שיש בפנינו ספק: האם יש תוקף הלכתי לסעיף 29 בחוק פיצויי פיטורים, אשר שולל תוקף מויתור העובד על הפיצויים?

לאור קבלת החוק מתוקף 'דינא דמלכותא' ו'תקנות הקהל', ממילא מתבקש לקבלו כמקשה אחת. אך מנגד יש להסתייג מהסעיף בחוק המונע ויתור על זכויות ממוניות בניגוד לעמדת ההלכה. ואף שהובאו לעיל תקדימים לתקנות חכמים המונעות ויתור על זכויות, יש לבחון כל מקרה לגופו.

מסקנה

עובד אשר חתום על חוזה עבודה, ובו נאמר שאין לו זכות לקבלת פיצויי פיטורים, בכל זאת זכאי לקבל חלק מסכום הפיצויים, אך לא יוכל לתבוע את פיצויי הפיטורים במלואם.

47. וכן מדין תקנות הקהל. עי' במאמר הרב אורי סדן, 'עבודת ילדים בחופשת הקיץ', אמונת עתיד 97 (תשע"ג), עמ' 78-87, ובפרט בעמ' 83.

48. עי' משפטיך ליעקב, ח"ב ס' כה, להסבר כיצד ויתור זה תקף.

49. עי' תחומין כ, דיון בין הרב אורי דסברג לבין הרב יחזקל שטיינבוך.

50. מסיבה דומה ביטלו חכמים את הכוח של האישה לוותר על כתובה - כל אישה דעתה קרובה לבעלה ותמחל לו, ופקעה תקנת חכמים. עי' תומים ס' סז.

21. קפה ללא השגחת כשרות

שאלה | בתחנות דלק אין תעודת כשרות. האם אפשר לקנות קפה ממכונת קפה שמוצבת בתחנת דלק? נוסף על כך, פעמים רבות המתדלק הוא ערבי, ולא ברור אם יהודי הפעיל את המכונה. האם הפעלת המכונה על ידי ערבי נחשבת ל'בישולי עכו"ם'? **תשובה** | לכתחילה ודאי שאין לקנות מוצרי מזון (גם אם הם סגורים וכשרים) במקומות שאין ברשותם תעודת כשרות, שהרי בקנייתנו אנו מחזקים ידי עוברי עברה. כמו כן בנידון דידן, יש פוסקים הסוברים שמכונת הקפה, כיוון שהיא מופעלת בשבת הרי היא בלועה באיסור,⁵¹ ואין לשתות קפה שהוכן בה אפילו ביום חול. אך יש החולקים על כך, ואוסרים דווקא למי שהשתמש במכונה בשבת, אבל לא לאחרים.⁵² בעניין 'בישולי עכו"ם', פוסקים רבים הקלו בכך. יש שהקלו משום שקפה הוא משקה עממי ואינו מוגדר בתור מאכל העולה על שולחן מלכים,⁵³ ויש שהקלו משום ש'בישולי עכו"ם' בטלים ברוב, ורוב הקפה מכיל מים, ובהם לא שייך דין 'בישולי עכו"ם'.⁵⁴ למעשה: לכתחילה אין לרכוש קפה במקומות שמחללים בהם שבת, אולם נהג החש עייפות גדולה ויש חשש שיירדם בשעת נסיעה, מותר לו להקל ולרכוש קפה, אחר בדיקה שכל רכיבי הקפה כשרים.

22. תנור אפייה עם תא אחד לבשר ולחלב

שאלה | מדוע צריך להשתמש בתנור אפייה עם שני תאים, האחד למאכלי בשר והשני למאכלי חלב? **תשובה** | יש אומרים⁵⁵ שבתנור יש 'זיעת אוכלין'. הזיעה נידונת כממשות, ולכן אין להשתמש בתנור אחד לאפיית חלב ובשר זה אחר זה. לחלק מהדעות, שימוש בתא אחד למאכלי בשר ולמאכלי חלב אפשרי רק לאחר שהתקיימו שלושה תנאים: 1. ניקוי התנור משאריות הבשר או החלב. 2. המתנה של עשרים וארבע שעות בין שימוש אחד לשימוש שני. 3. הפעלת התנור על החום הגבוה ביותר למשך חצי שעה. יש דעות המקלות ומסתפקות בניקוי התנור והפעלתו על חום גבוה, גם אם לא עברו עשרים וארבע שעות בין שימוש לשימוש.⁵⁶ לעומת כל הפוסקים הללו, יש הסוברים שאין כלל

51. שו"ת כתב סופר, או"ח סימן כ.

52. משנ"ב, ס' שיח ס"ק ד; ועי' שו"ת הר צבי, או"ח סימן קפ.

53. שו"ת הרדב"ז, ח"ג ס' תרלז.

54. שו"ת יחווה דעת, ח"ד ס' מב.

55. עי' שו"ת יביע אומר, ח"ה יו"ד ס' ז.

56. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"א ס' מ.

זיעה בתנור, וניתן להשתמש בתא אחד לאפיית בשר וחלב זה אחר זה, ורק כשרואים בעין שיש בתנור שארית או לכלוך, יש לנקותם.⁵⁷

למעשה, לכתחילה, ודאי שטוב לקנות תנור בעל שני תאים, ולייחד תא אחד למאכלי בשר ותא שני למאכלי חלב. במקום הצורך, ניתן להקל ולהשתמש בתא אחד על ידי הכשרת התנור (הפעלת התנור למשך חצי שעה על החום הגבוה ביותר). ועל אף שיש מקלים יותר מכך, כיוון שהכשרת התנור היא פעולה קלה מאוד שאינה דורשת טרחה כלל, ראוי לחוש לדעות האוסרות; ועוד שפעמים גם לשיטות המקלות יש להכשיר מן הדין, לכן ראוי לנהוג כך תמיד.

הערה: כל האמור כאן הוא לגבי תנור בגודל רגיל, אבל לגבי טוסטר אובן וכדומה, אין להקל ואסור להשתמש למאכלי בשר ולמאכלי חלב בזה אחר זה.

23. מסעדה שבה טבחים גויים

שאלה | האם מותר לאכול במסעדה שהטבחים בה גויים, אך יהודי מדליק את האש?
תשובה | נחלקו השו"ע והרמ"א (יו"ד סי' קיג סעיף ז), מתי מאכל יוצא מגדר 'בישולי גויים'. לדעת השו"ע, אין מספיקה הדלקת האש על ידי יהודי, אלא צריך שיהודי יניח את התבשיל על האש או יבחוש את התבשיל עם הכף ('יגיס'), לפני שהמאכל הגיע לשליש בישולו. לדעת הרמ"א, מספיקה הדלקת האש על ידי יהודי כדי שהמאכל לא ייחשב 'בישול גויים'.

למעשה, במקומות שהמשגיח מגיע בשעות הבוקר ואינו נמצא בכל משך זמן הבישולים, לספרדים, הפוסקים כשו"ע, אין להקל ואסור לאכול במסעדה זו. אולם אשכנזים יכולים לכתחילה לאכול שם, אם ברור שיהודי הדליק את האש (ואין הדבר קורה בוודאות בכל מקום), ואם ברור שהגוי יודע שגם אם האש כבתה אסור לו להדליקה, אלא רק יהודי מדליק את האש. יש לציין שיש תנורים שעם פתיחת הדלת שלהם מופסקת פעולת התנור, והיא מתחדשת רק עם סגירת הדלת. במקומות אלו, יש להקפיד שרק יהודי יסגור את הדלת (כל זמן שאין המאכל מבושל שליש בישול), אלא אם כן בתנור מותקנת מערכת המשאירה תמיד להבה קטנה, הממשיכה את ההדלקה הראשונה.

57. עי' שו"ת שיח נחום של הרב נחום רבינוביץ, סי' מז. ועי' שם שסייג את דבריו שכל זה דווקא כשיש בתנור פתחי אוורור לפליטת אדים, אבל אם אין פתחי אוורור, נוסף על הניקוי גם יש להכשיר את התנור בין שימוש לשימוש או להמתין עשרים וארבע שעות; וכן שמעתי שאומרים בשם הרב ישראלי, וכן פוסק הרב אליקים לבנון.